

בי"ז בכסלו תשנ"א - 4 בדצמבר 1990 - במלאת מאה ואחת שנה להולדתו של חבר האקדמיה, פרופ' יחזקאל קויפמן ז"ל, ערכה האקדמיה ערב עיון לזכרו. בין המרצים פרופ' משה גרינברג מן האוניברסיטה העברית בירושלים. הרצאתו מובאת כאן במלואה.

יחזקאל קויפמן - רשמים אישיים מאת משה גרינברג

עליה. תירגלתי את עצמי בתירום מאמרו על האיליות במקרא (JBL 1951) ובתרגום תרומתו לקובץ Great Ages and Ideas of the Jewish People (1956). בינתיים עסקתי בחיפוש מו"ל המוכן לקבל על עצמו את ביצוע המשימה הגדולה. התברר כי ההצעה הטובה ביותר היתה התקנת קיצור אנגלי בכרך אחד שיוציא לאור דמוס האוניברסיטה של שיקאגו.

מידת ותרנותו של קויפמן נתגלתה לי בתגובתו על הסדר המקדמה והתמלוגים שהצעתי להוצאת שיקאגו - חלוקה שווה ביני לבינו (28.12.56):

"אני סומך עליך בכל מה שנוגע לסידור העניינים הכספיים והפורמליים... עליך לדאוג קודם כל לעצמך; שתקבל תשלום שיאפשר לך לעבוד בנחת. אני יכול לחכות. בכל אופן מה שעשית עשוי ואין צורך לשתות כלום, אם אין השינוי לטובתך."

תוך כדי תכונה זו נולד בני הבכור. תארתי במכתבי (25.10.55) כ"גרגון מופלג". קויפמן ברך אותי:

"מזל טוב לך ולרעייתך להופעת הנגרות הגדול. יהי רצון שתזכו לגדלו לתורה ולמעשים טובים ושתראו בו הרבה נחת." שמתי לב לחיסור התיבה "לחופה" הנהוגה בברכת "יהי-רצון", ולא ידעתי אם מכון הוא אם לא, עד שהגיעתי שבע שנים לאחר מכן ברכתו להולדת בנו השלישי (7.6.62):

"יהי רצון שתזכו לגדל את הארמוני עם יפה עינים (ציטוט מדבריי) לתורה ולמעשים טובים."

אז ידעתי כי במכוון ניסח ככה, כי זוהי ברכה שלמה של רוק מושבע.

לאורך השנים שאל לשלום בני המשפחה והתעניין בפרטי חייו. לאחר שהכיר את שני בניו הקטנים במשך חצי השנה שעשינו בירושלים ב-1961, הזכירם שוב ושוב במכתביו. אופיינית היא פניה זו (2.10.59):

"מה נשמע אצלכם? מה שלומך ומה שלום הגברת ומה שלום הנערים? גב' סימון מספרת לי לפעמים משהו. אבל הייתי רוצה לדעת יותר."

כשסיפרתי לו כי אשתי קרובה ללדת פעם שלישית, כתב בהומור (30.1.62):

"אני משער שיואל ורפאל מתפללים לאחות. ימלא ה' את משאלות לבכם. ברכה מקרב לב לרעייתך."

מכתבים ששלחתי לקויפמן, חזר לירי לא מכבר מידי של דוקטורנט גרמני, תומאס קראפף, העוסק בתגובות חוקרי גרמניה למשנתו של קויפמן. קראפף מצאם צדורים בארכיון קויפמן בספרייה הלאומית. את מכתבי אלה, שנשלחו במשך 13 שנה עד מותו ב-1963, סרגתי ב-20 מכתביו של קויפמן אליי מ-1955 ואילך, השמורים בירי. מהתכתבות זאת מבקש אני להביא לפניכם צימוקים שיאירו את אופיו של האיש מוויית ראייתו. אפתח במכתבי הראשון שבו הצגתי את עצמי לפניו:

כ"ד ניסן, תש"י 11.4.1950
M. Greenberg, 4619 Spruce St,
Philadelphia 39, Pennsylvania, USA

לכבוד הר"ר יחזקאל קויפמן
אדוני ומורי הנערץ

אני מאוד מתכבד לשלוח לו בזה טופס ממאמר שכתבתי על מחקרו החשוב "תולדות האמונה הישראלית". למרות שאינני אלא תלמיד האוניברסיטה, רן בשנים יבחקמה, הרהבתי עז בנפשי להביא לאור דברי סקירה על נושא מנושאי חקירותי.

זה כמה שנים שהנני קורא את ספרי אדוני בתענוג נפש ובהודעויות (=התרגשות) מרובה. לפני כחמש שנים צילתי לתוך תהום חקירת המקרה וכמעט שלא גברו עליי גלי הביקורת הנוכרית והצנורות עד שלאושרי הרב נחלקתי בספריו בבית אבא. מאז ועד עתה אני שותף בצמא את דבריו באמונה שהם מפרשים את הכתובים בקירוב האפשרי למשטם, יורדים לעומק כוונתם.

סקירה קצרה זו היא תמצית מאמר ארוך יותר שבו סקרתי את הדעות השולטות כעת בנוגע לתולדות הכהונה, והשווייתי אותן לדעותי. אני מגיש לאדוני את חיבורי זה בשמחה ובתורה יחידיו: אשמח על שזכיתי להודיע את שמו ומקצת תורתו לקהל רב של קוראי עתיקות המורח אשר עד הנה לא הגיע שמעו לאזניהם. ואחרד שמה סילפתי בלא יודעים את דבריו ולא מסרתים בנאמנות. מנסתרות כאלה אקווה כי ינקי.

ברחשי כבוד והערצה מרובה הנני
משה גרינברג

בתשובתו (המשוערת מתוכן מכתבי הבא בסדרה; מכתביו אליי עד 10.11.55 אבדו לי) הביע קויפמן את משאלתו שיתורגם ספרו "תולדות האמונה" לאנגלית, הצעה שקפצתי

אולי ייחשב הדבר מוזר, שמבין הנושאים דברים על יחזקאל קויפמן הערב, אני, שרוב מגעיו עם האיש במשך שלוש-עשרה שנה היו באמצעות מכתבים, בחרתי להביא לפניכם דווקא רשמים אישיים. והלא חבריי לבימה ישבו בעיר הזאת במחיצתו במשך אותן שנים - 1950-1963 - והכירוהו ישירות, ומה אם כן יכול להיות ערכה המיוחד של עדותי על האיש? סבור אני כי פני האיש שנראו לי היו שונים מכפי שנראו למכיריו בארץ, משום שהיחסים בינינו היו נטולים אותם מתחים השוררים בין עמית לעמית ובין מורה לתלמיד התלוי בו - ובכלל בין בני חברה קטנה הרואים זה את זה והמעורבים לפעמים שלא לטובתם איש בחיי רעהו. היחס שלי לפרופסור קויפמן היה בפסטות יחס של מעריך כלפי מי שהערכתו כנודל מורי המקרא שבדור. חשתי בו מי שהחזיר לחקר המקרא ברק אינטלקטואלי שחסר בו מאז דורות המייסדים, ולמקרא עצמו החזיר תפארת יצירה יחידה במינה. בקשר שקשרתי עמו נתברכתי כמי שמצא מעיין צלול אחר ששתה מבורות דלוחים.

פגשתי בתחילה את "תולדות האמונה הישראלית" כשהייתי תלמיד לתואר ראשון באוניברסיטה של פנסילוניה בסוף שנות הארבעים. ככל שקראתי בו השתכנעתי כי חיבור זה הוא בבחינת מטאטא-עוז המפנה את בית המחקר משכבות שכבות של פסולת שנערמו בו, ויחד עם זאת ממלא את הבית תכולה חדשה רבת השראה. הייתי לשליח הבשורה על פי קויפמן. מטרתו הראשונה היתה לקנות את לבו של מורי הדגול פרופ' א"א ספייור. כנושא עבודת הסיום לתואר ראשון בחרתי לסקור את חקר תולדות הכהונה הישראלית, כי בטוח הייתי שעמדתו של קויפמן, שהצגתי באחרונה כמבטלת את כל קודמותיה, תצדק בעיני מורי. הוא הפציר בי שאקצרה כדי להגישו למרסום בכתב-עת מדעי. את 60 עמודי העמדותי על 24, ולא נתקבלה ב-Journal of Biblical Literature. חזרתי ודחסתיה לתוך 12 עמודים, ונתקבלה ב-Journal of the American Oriental Society תחת הכותרת A new approach to the history of the Israelite priesthood וכן לראשונה בשנת 1950 נישא שמו של יחזקאל קויפמן על דפי כתב-עת מדעי בלשון האנגלית. התאזרתי באומץ ושלחתי ירושליימה לרבי הנערץ תדפיס מלווה במכתב שבו הצגתי את עצמי לפניו.

צילום אותו מכתב, יחד עם צילומי עוד 25

לאחר שגולד הבן השלישי סיפרתי לקויפמן חלום שטח לי הכבוד לפי תומו, ובו התינוק שוכב פצוע. פתרתי את החלום ברנשי קנאה. קויפמן דחה את פירוני בשאט-נפש:

ישיש בלב אהיו הגדולים קצת קנאה ותחרות איננו מאמין, כי החלומות שזוא ידברון, ואין כל זה אלא פסיכולוגיה - כמדומני לא-יהרית."

מצאתי את קויפמן נוח למחלוקת, ומתוך טענותי נתגלו עמדות אישיות בוטות. בסתיו 1956 יצא הכרך השמיני של "תולדות". כשברכתיו על הופעת הספר, צינתי שתלוק אני על קביעתו כי אין המושג של ייסורי תמורה בישיעהו נג מושג שאף חז"ל החזיקו בו וסמכוהו מאותה נבואת. תשובתו גילתה טפח מתפיסת עולמו האמונית:

"אני מצטער שאין אתה יכול להסכים למה שכתבתי בעניין 'ייסורי תמורה'. אמת, שהאידיאה ישנה אצל חז"ל. אבל האם אין זו השפעה נוצרית? לדידי גם התלבוהת יהודים בימינו לאידיאה זו היא פרי השפעה נוצרית. יהודית היא האמונה בדין וברחמים. אבל דימוי ייסורי תמורה מושרש בדימוי האירוניות (Erinyes) הנוקמות, הדורשות 'סטיספקציה'. זהו משהו אליילי-שורשי. אין אני יכול להאמין שנביא ישראלי תנה רעיון זה."

בשנת 1959 יצא לאור פירושו על ספר יהושע. ציפיתי וקיוויתי שמעתה ישוב וישלים את "תולדות". כשבישר לי כי עסוק הוא עכשיו בפירוש לספר שופטים, שאלתיו כמוחה: "אם תניח את 'תולדות' מבלי להשלים, מי יוכל לבוא אחרך ולעשות כיוצא בזה" כך השיבני (12.6.60):

"אני רואה שגם אתה אינך רואה בעין יפה את התעסקותי בביאור הספרים האלה. כרעתך היא באמת דעת כל יודי. אבל אני אוניני וכול להסכים. אין אני מתכוון לבאר כל נביאים ראשונים. אבל דינם של יהושע ושופטים הוא מיוחד במינו. ספרים אלה מספרים על ראשית עם ישראל, ועדותם מכרעת גם לשאלת ראשית האמונה הישראלית. הביקורת הרווחת עמלה בכל כוחה להרוס את המונומנטים האלה. כאן יש סופורים היסטוריים מלמני המלוכה, ובהם לא רצתה הביקורת להודות בשום פנים, מפני שזה הורס את בנייה. ובשאלה מסובכת כזאת אין להעלות כלום על ידי ביורר כללי. יש לדון בכל פרק ובכל פסוק. בביקורתו על החוברת שלי על יהושע תמה אייזפלדט, שאין אני אומר כלום על שופטים נ ב, האת טענה גדולה בפיו. ולו כתבתי על פסוק זה, היו קישיות מפסוקים אחרים. יש הכרח בביאור מפורט ואני רק מצטער שלא נמצא לי מתרגם ליהושע."

לא נרמזתי מן המשפט האחרון.

בשנת 1960 יצא לאור באנגלית העיבוד המקוצר שהתקנתי מה'תולדות'. מלאכת הספר ארכה ארבע שנים. לאחר שקיבלתי את הסכמתו של קויפמן לתוכנית הקיצור, הוא הניח בידי את כל המלאכה, וייפה את כוחי לעשות כראות עיני את מעשה ההרכבה, את מעשי התאמת המאוחר למקדם, ואת מעשי העדכון (כפלא בעיני היום דרך עבודתי, כפי שתארתי כשדחיתי את הצעת "דביר" להתקין נוסח עברי של הקיצור האנגלי (26.10.60):

"עלי להודות, תוך נושה, שאין בידי לא טקסט דצוף ואף לא כל רשימה או מפתח שהם. את העיבוד עשיתי יחד מן המקור, ולמי תוכנית שהיתה לי בראש... אין העיבוד רק צירוף קטעים מן המקור... אלא דיחוס וצמצום אף של קטעי המקור שנבחרו."

רק לאחר שנים הגעתי להכרת החוצפה היתרה במעשה שלי. אז חיכיתי בקוצר רוח לתגובתו של קויפמן, וכשבאה נתקררה דעתי, למרות ניבוי ההתנגדות הצפיה (7.8.60):

"עשיית עבודה גדולה והכל בחכמה עשית, ועל כל זה תבוא עליך ברכה. אני חושב שאתה היחיד שיכולת לעשות עבודה כזאת. מזלו הטוב של הספר גרם לכך, שהתעוררת לתרגמו. נקווה שלמפעל זה תהיה הצלחה. מובן שהספר ייתקל בהמון משפטים קדומים ומוטרשים זה מאות שנים יותר, של המדע המודרני ושלפני המדע המודרני, ואף-על-פי-כן."

שנה וחצי לאחר מכן סיכם את תגובותיו לסקירות שהופיעו (7.12.61):

"יש חיוב ויש שלילה. הטענות הן טענות קבע של הביקורת על הספר. איך אפשר שישראל האילולי לא ידע את האלילות? הנוצרים אינם יכולים בייחוד להטלים עם הדעה שישראל לא היה נוי חוטא, עם כבד עוון כל כך. שהרי הוא צלב את ישו ואת הגזרות לא קיבל. ואף-על-פי-כן."

עם סיום מלאכת העיבוד המקוצר נתפנית למשימות חדשות, ביניהן כתיבת פירוש לספר יחזקאל. הצטרכתי להתגבר על פיגור אחרי מצב המחקר שנגרם מהתמקדותי זה כעשר שנים במשנתו של קויפמן. חשתי בפיגור במיוחד לגבי שיטות חדשות, כגון חקר הצורות והמסירה - form criticism, tradition history - שקויפמן לא התחשב בהן. על חסרון זה בספר האנגלי העירו כמה מבקרים. עיוני הראשון בשיטות אלה היה בכתבי דוד ההמשך לאחר גונקל ונרסמן, ולא שבעתי רצון מהם, האפיוניים. הסקנדינבים בלבד לי את המוח. סחתי את מורת רוחי לפני קויפמן, והוא, כצפוי, תמך בדעתי תוך עקיצה כלפי מי מעמיתיו בירושלים:

"דעתך על התורה מצפון נכונה בהחלט. דוברתי על זה גם עם פרופ' גינזברג ואמרתי

לו שהיה טוב יותר לו היה שם (בספר האנגלי) איזה קטע על תורה זו. זהו עניין בטל, אבל יש לשלם שי לאופנה. הוא לא הסכים ואמר שאין להצטער על העדר קטע כזה. אני לא בטוח. גם אושים מן הירושלמיים מגמגמים על "מסורה", מאין יכולת לתרגם את הביטוי הגרמני Traditions-geschichte כל צרכו. המלה משתפת אותם עם המדע החדש, זה משהו אותם מדאגת."

בקיץ 1962 קראתי את המסות של Robin G. Collingwood על "ערויות היסטוריות" ועל "הדמיון ההיסטורי" (בספרו The Idea of History), והתרשמתי מהחקש של ההיסטוריון לבלש, המתייחס לכל העדויות שהוא גובה בספקנות - למה אמר העד מה שאמר - והמשחזר לו את מהלך המאורעות כשהוא בורר את העדויות, את זו פוסל ואת זו מקיים בריבונות גמורה, הכל לפי שיקול דעתו. גישה זו נראתה לי מנוגדת למדיי לזו של קויפמן, המעניק אשראי לעדויות, ולפיכך מתאמץ לקיימן עד כמה שאפשר ולחרו אותן למחרות רצופה של סיפור. ההיסטוריון-הבלש של קולינגווד שם לו למטרה לברר מה שהיה, ואילו ההיסטוריון-הפרשן של קויפמן שם לו למטרה יצירת סיפור שיקיים וישלב את מירב דברי העדים ברצף מתקבל על הדעת, כלומר, מה שאפשר שהיה. גיליתי לקויפמן את קסמה של תפיסת קולינגווד בעיניי. את עמדתו שלו אמור הייתי לבקר בסקירת כך Scripta Hierosolymitana, שכלל את מסתו על סימרי הכיבוש וההתנחלות. כהכנה לכתבת הסקירה רציתי להבהיר לעצמי מה הנישה הנכונה לעדות המקרא. תשובתי אליי רמזה ל-hubris של ההיסטוריון המתיימר לקשור את כל החוטים (28.8.62):

"לא לגמרי ברור לי, מפני מה עשו עליך טענותיו של קולינגווד רושם חזק כל כך. הדברים הם ישנים נושנים, חידוש יש אולי בקיצוניות שבמשפטו. בסיפור ההיסטורי יש מידה רבה של סובייקטיביות. אבל החצעה ה'בלשית' של קולינגווד היא די המיסה. אין ההיסטוריון יכול להיות 'בלש', ואנו יודעים שאנשי המשפט בולשים וחוקרים ודנים ו-נכשלים. מזינים את החיוב ומחייבים את הזכאי. ובכלל כשאנו דנים באיזה עניין מדעי, אין אנו מחייבים לפתור את מכלול השאלות הכלליות, שהוא קשור בהן. אנו מוכרחים לסטר אותן בסוגריים. השאלה, שאני דן בה ב'סקריפטא' היא היסטורית-אמפירית, אם אפשר לומר כך. הדעה הרווחת היא שספר (נביאים) (ראשונים) נוצרו או נתבשו בזמן מאוחר ושארין במקרה עדויות אבטנחיות על קורות ישראל בימי קדם. באמרי שם ובביאורי ליהושע וכי' השתדלתי להראות שדעה זו אינה נכונה. והמבקר יצא ידי חובתו אם יסביר את טענותיי ויחווה דעתו עליהן."

המשפט האחרון בא ללמדני שאיני צריך לעכב את סקירת מסתו והערכתה עד הכרעתה בשאלת-העל: גישת מי אל ההיסטוריוגרפיה הולמת יותר – של קויפמן או של קולינגוד. היתה זו אמנם עצה מעשית, אבל לא היה בה כדי לשכך את ספקותי.

בפברואר 1963 הודעתי לקויפמן על כוונת שיקאנו להוציא הדפסה חדשה של התרגום של לקראתה הכנתי רשימת תיקונים, ושאלתי אם יש ברצוני למסור כיוצא בהם. גם סיפרתי לו על הגלים שהיכה התרגום האנגלי החדש של התורה בהוצאת ה-Jewish Publication Society of America. בתשובתו מ-27.2.63 נשמעת מצוקת גוף ונפש עקב מחלתו. בכל זאת הוא שומר מגע עם עניינים ואישים, ולא נפגע חוש ההומור. הריני מביא את המכתב במלואו. הוא האחרון בסדרה, ומגלם יפה את התכונות האנושיות שהוראתי לדעתן במשך שלוש-עשרה שנות הכרות באמצעות מכתבים:

ירושלים, 6 באדר, תשכ"ג
משה ירידי היקר,

תודה על מכתבך. הידיעה על הדפסה חדשה של הספר האנגלי היא באמת בשורה טובה, את התיקונים, שאתה מציע, שלח למי"ל. אני לא יכולתי לרשום כלום בשל המחלות, שפגעו בי. וגם עכשיו אין אני מסוגל לעיין בעניינים עיני היטב, ועל זה אני מצטער מאד. אבל מובטחני בך, שתיקוניך יהיו טובים ומשובחים.

בזמן האחרון החלמתי במקצת. אבל נשארה עומדת בעינה עייפות של הראש, ועייפות זו אינה נותנת לי לעבוד. רופא העיניים סבור, שהעייפות באה מן העיניים. הוא נתן לי משקפיים חדשים. נראה מה שיהיה. בינתיים סמכוני בגללות, ריפדוני בוויטמינים. כמעט שנהסכתי לוויטמין.

פרופ' גינזברג שלח לי סופס של התורה בתרגום האנגלי החדש. נעים לקרוא פרק מן המקרא באנגלית מודרנית יפה. לא יכולתי עדיין לקרוא הרבה, אבל מה שקראתי הטאני:

ביקורת תהיה, בייחוד באנגלית. לידם, אין אנגלית יפה מן האנגלית של חרנום ג'מס. אבל לביקורת אפשר היה לצפות. גם ביקורת הארוקים שלנו אינה מפתיעת. אני שמח, שאזה מלא מרץ ועובד. לא ברור לי מה מטריד אותך בעניין ספר דברים. האם קראת את מאמרו של אלט על ספר דברים (Kleine Schriften חלק ב') ואת ביקורתו עליו (בספר ביום)?

מצבי הכלכלי הוטב בינתיים. דביר הפסיק את התשלומים בסוף שנת המס הקודמת, מפני שנשארת חייב לתם 200 ל"א אחר כך הוברר, שמנהל דביר ומוסד ביאליק לא ידעו שהפסיקו. אח"כ הם החליטו להוציא מהדורה חדשה של ספרי, אבל לא טרחו להודיע לי על כך. ועוד ועוד.

ראיתי את פרופ' סימון. הוא סיפר לי משהו מחכמות יואל ורפי.

בברכה לבית לך ולכל בני ביתך
י' קויפמן

מכתבי אליו לרגל ראש השנה תשכ"ד כבר לא זכה לתשובה.

אירועים שהיו

י' בחשון תשנ"א (25.10.90)

הרצאה לזכרו של פרופ' רב סדן ז"ל.
פרופ' יהודה פרידלנדר הרצה על
הרקע ההגותי וההיסטורי לספרות העברית
במזרח-אירופה במאה התשע-עשרה

י"ז בחשון תשנ"א (5.11.90)

פרופ' יצחק פרנס הרצה על המוח הפלסטי
במסגרת סדרת הרצאות מדע לנוער ולקהל
הרחב

כ"ז בחשון תשנ"א (15.11.90)

פרופ' רומן טימנצ'יק, עמית קרן ברכה, הרצה
על הנושא
The Impact and Consequences
of Russian Acemism

ד' בכסלו תשנ"א (21.11.90)

הרצאתו של פרופ' גורי מרצ'וק, נשיא
האקדמיה למדעים של ברית-המועצות, על
Mathematical Models
in Immunology

ט"ז בכסלו תשנ"א (3.12.90)

פרופ' רמי רחמימוב הרצה על
שיח עצבים – תקשורת בין תאי עצב
במסגרת סדרת הרצאות מדע לנוער ולקהל
הרחב

י"ז בכסלו תשנ"א (4.12.90)

ערב עיון בנושא דמותו ומפעלו של פרופ'
יחזקאל קויפמן ז"ל. הרצו: פרופ' מנחם הרן
על יהדות ומקרא בתפיסתו של יחזקאל
קויפמן; פרופ' משה גינזברג – רשמים
אישיים; פרופ' משה ויינמלד על משנתו של
יחזקאל קויפמן לאור התגלית במזרח
הקדום; פרופ' ישראל קולת על גולה ונכר

י"ט בכסלו תשנ"א (6.12.90)

הרצאה לזכרה של פרופ' דורותיאה
קרוק-גלעד ז"ל.
פרופ' מאיר שטרנברג הרצה על אריסטו ותורת
הסמרות המודרנית

י' בטבת תשנ"א (27.12.90)

קבלת פנים לכבוד משתתפי הסמינר
הישראלי-סובייטי הראשון על מפטידים
וחלבונים

י"ד בטבת תשנ"א (31.12.90)

פרופ' משה אבלס הרצה על עקרונות מבנה
ופעולה של המוח
במסגרת סדרת הרצאות מדע לנוער ולקהל
הרחב

א' בטבת תשנ"א (18.12.90)

האספה הכללית המתוחה של האקדמיה.
פרופ' יהושע יודטני סקר את פעילות
האקדמיה בשנת תשנ"א
פרופ' רות ארנון הרצתה על גישות
אימונוכימיות למאבק בחולי

האוניברסיטה העברית בירושלים ערכה
בכ"א בטבת תשנ"א (7.1.91) יום עיון וקבלת
פנים לכבודו של פרופ' ש"ג אייזנשטדט לרגל
פרישתו מההוראה